

MISIR MEMLÛKLARI'NDA BİR SÜRGÜN SİSTEMİ OLAN BATTALLIK VE KUDÛS

MUAMMER GÛL*

Devletler tarih boyunca idarî, askerî, siyasî, dinî vb. sebeplerden dolayı kişileri ya da toplulukları “sürgün” etmeyi bir metod olarak kullanmışlardır. Sürgün yeri, sürgünün mahiyetine göre değişmekle beraber bazen merkeze uzak, sakın, etkisiz bir yer olabildiği gibi, bazen de merkeze yakın, manevî olarak insanları onore edecek bir yer olabiliyordu.

Üç semavî din için de kutsal merkez kabul edilen Kudüs, Ortaçağlar'da bir sürgün yeri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kudüs'ün bir sürgün yeri olması Emeviler döneminde başlayıp Abbasiler dönemi boyunca devam etmiştir. Ancak Kudüs'ün bir sürgün yeri olması tam manasıyla Memlûklar döneminde şehre damgasını vurmuştur.

Emeviler döneminde tasavvuf hareketinin ortaya çıkması ile Kudüs, tarihat ehli için bir sığınak ya da sürgün yeri olarak kendisini gösterdi. Sürgünler özellikle Emevi bakışına uymayan eğilimler için uygulandı. Kadirî görüşlerinden dolayı Savr b. Yezid, Şam'dan Kudüs'e gelmek zorunda kalmış ve 770 yılında orada ölmüştür. Abbasilerin Mısır Valisi Ebu Mansur Tekin el-Hazarî ise, sufi Hasan el – Dineveri'yi Kudüs'e sürgün etmiştir. Daha sonra Ebu Mansur Tekin vasiyeti gereği 933'te Kudüs'te defnedilmiştir¹. Ancak bu dönemin sürgünleri her zaman zoraki bir sürgün şeklinde olmuyordu. Bazen devlet ve dünya hayatından elini eteğini çeken ve kendisini Allah'a adayan Gazzali gibi büyük alimler için de gönüllü bir sürgün veya daha doğru bir ifade ile inzivaya dönüşebiliyordu².

Emeviler daha iktidarlarının ilk yıllarından itibaren, Hilafet mücadelesinde Kudüs'ün kutsallığını ön plana çıkardılar. Bu çerçevede başlayan dinî spekülasyonlar ve tasavvuf hareketinin getirdiği yeni boyut, Kudüs'ü bir çe-

* Harran Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Şanlıurfa.

¹ Shelomo Dov Goitein, “Al-Kuds”, *EJ*, C.V, Leiden, E.J. Brill, 1978, s.329.

² İbn el- Esir, *el- Kamil fi't-Tarih*, C. X, (Çev. Heyet), Bahar Yayınları, İstanbul 1985, s.212.

kim merkezi haline getirmiştir. 9. yy. başlarında Kudüs'e yerleşen ilk dinî-tasavvufî grubu teşkil eden *Kerramiler*³den başlayarak Kudüs, Tulun-oğulları, Eyyübîler ve Memlûklar dönemi boyunca birçok dini-tasavvufî grubun merkezi haline geldi⁴. Kudüs, Anadolu-Suriye-Mısır hac yolunun üzerinde bulunuyordu. Haclıların Kudüs'teki kutsal yerleri ziyaretleri haccın adeta bir parçası haline gelmişti. Zengiler döneminde başlayıp Salahaddin Eyyübî tarafından doruğa çıkarılan *cihat politikası* da Kudüs'ü geniş halk kitleleri ve onların popüler temsilcileri olan bu dinî-tasavvufî gruplar açısından önemli kılmıştır. Artık Kudüs'ü görmek ve orada defnolunmak, başta bu mistikler olmak üzere geniş halk kitleleri için bir amaç haline geldi ve fezail kitaplarının başlıca konuları arasına girdi. Bütün bunlar Kudüs'ü gönüllü inzivaların ve aynı zamanda devlet merkezlerinde yer veya yüz bulamamış şahısların uğrak yeri haline getirmiştir.

Konumuzu asıl ilgilendiren Memlûklar döneminde ise Kudüs tam bir sürgün yeridir. Daha önceki sürgünlerden ayrılan vasfı ise, sürgünlerin büyük ölçüde idarî sahayı kapsamasıdır. Öyle ki Memlûkların Kudüs'ü idare anlayışının esasını bu sürgünler oluşturmaktaydı. Zira Harem-i Şerif dokümanlarındaki memurların biyografilerinden Kudüs'e atanan memurların neredeyse yarısının sürgün olduğu görülmektedir⁵. Memlûklar döneminde bu tür sürgünler "*battal*" olarak adlandırılmıştır⁶.

"*Battal* (بَطَّال) kelimesi Arapça "*batala*" (بطل) kökünden gelir. Batala, konuşmayı bırakmak, terketmek, kaybetmek (sesini kaybetmek), yürüyecek durumda olmamak⁷ anlamlarına gelmektedir. Bu kökten gelen *battal* ise, zıyan ve hüsrana giden, faal olmayan, işe yaramayan, atıl⁸ manalarına geldiği gibi gereksiz, boş, fazla değeri olmayan, işsiz olan, istirahatatta olan⁹, hüküm-

³ el-Mukaddesî, *Ahsan al-Takasim fi Ma'rifetü'l Akalim*, (Editit: M.J.de Goeje) Editio Secunda, Leyden, 1906, s.157; Mutahhar b. Tahir, *Tarih el-Bed ve't-Tarih*, C.V, Paris 1916, s.149; C.E. Bosworth, "*Karamiyya*", *ÉI*, C.IV. 667-668; D.S.Margoliouth, "*Kerramiye*" *IA*. C.V, s.594.

⁴ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*, İstanbul.1983, s.306; M.A. Burgoyne, *Mamluk Jerusalem*, London 1967, s.63.

⁵ D.P. Little, "*Relations Between Jerusalem and Egypt*", *History and Historiography of the Mamluk*, Variorum Reprints, London 1986, s.79-80.

⁶ Ebu'l Mehasin İbn Taghri Birdi, *Hawadith ad-Duhur fi Mada'l Ayyam Wash-Shuhur*, Part 2, William Popper, University of California, Berkeley, California, 1932. s.218.

⁷ R. Dozy, *Supplement aux Dictionnaires Arabes*, Paris 1927, C.I, s.95.

⁸ Muhammed b. Mukarrem Celaleddin İbn Manzur, *Lisan'l Arab*, C.II, Beyrut, s.57-8.

⁹ Dozy, *age.*, s.96.

süz, kolay kolay kullanılmayacak kadar büyük, hantal, hükümsüz evrak manalarına da gelmektedir¹⁰. Ayrıca kahramanlığı belirten bir unvan olarak da kullanılmıştır¹¹.

Eyyubiler devrinde sürgün anlamında “*battal*” şahıslara rastlanmamasına rağmen “*Battalun*” adı altında askerî bir sınıf bulunmaktaydı¹². Bunların mesleği askerlik olduğu halde belli bir görevi olmayan ve düşük maaş alan emekli askerler ya da ihtiyat kuvvetleri oldukları zikredilmektedir¹³. Yine de bunlar gerek içteki siyasî-askerî faaliyetlerde, gerekse Nube ve Yemen bölgesindeki askerî faaliyetlerde ve Haçlılara karşı savaşlarda kullanılmışlardır¹⁴. Zengiler döneminde de “*Battalun*” adı altında “*nafaka*” ve aynı zamanda ücret karşılığı çalışan, fakat hiçbir görevi olmayan kişilerin bulunduğu zikredilmektedir¹⁵. Gönüllü olan ve bir milis kuvveti olarak anlaşılan bu battalun kişileri her savaş başına ücret veya savaşa katılma ödeneği alırlardı. Aldıkları bu ücret veya ödenekler *Divan el-Ceyş* adlı defterlere kaydedilirdi¹⁶. Aslında Yakındoğu’daki Türk-İslam devletlerinde her bölgede farklı isimler altında olmak üzere gönüllü, mahallî manada milis kuvvetleri bulunmaktaydı. Anadolu’da; Ahiler, Abdallar, Gaziler, Alperenler, Babalar; Suriye ve Filistin’de, *Ahdas* teşkilatı şehirlerin ve beldelerin korunmasında merkezî otoritenin yanında veya ona rağmen mevcudiyetlerini sürdürürken, bazen de cihat ve savaşlara gönüllü ya da belli menfaatler karşılığında merkezi otoritenin yanında bulunabiliyorlardı. Nitekim Nureddin Mahmud Zengî, Banyas kuşatması sırasında bu gönüllü milis kuvvetlerinden istifade etmek istemiş, ancak onlar Nureddin Mahmud Zengî’nin ekonomik durumunun iyi olmadığını düşünerek çekingen davranmışlardır¹⁷. Mısır Memlûkları devrinde ise böyle milis kuvveti niteliğinde askeri bir sınıfa rastlanmamaktadır. Ancak bu

¹⁰ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Ders’âdet 1317, s.295. Osmanlı Devletinde ferman, hüküm vb.’nin müsveddelerine “*battal*”, bu evrakın konulduğu torbaya da “*Battal Torbası*” denirdi. Bkz: Mübahat S.Kütükoğlu, “*Battal Torbası*”, *TDVİA*, C.V, s.206).

¹¹ A. Yaşar Ocak, “*Battal Gazi*”, *TDVİA*, C.V, s.204.

¹² Ahmed b.Ali el-Makrizî, *Kitabu’s-Sülûk li Marifet-i Düveli’l-Mülûk*, C.I, (Tashih: M. Mustafa Ziyade) Kahire 1934, s.73,76.

¹³ Şeşen, *age.*, s.83, 147.

¹⁴ İmadeddin el-İsfahanî, *el-Fethü’l Kussî fi Fethi’l-Kudsi*, Leyden, E.J. Brill, 1888, s.457-458.

¹⁵ Nikita Elisseeff, *Nur ad-Din, Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511-569 H./ 1118-1174)*, Institut Français de Damas, Tome III, Damas 1967, s.735.

¹⁶ Elisseeff, *age.*, s.735.

¹⁷ Elisseeff, *age.*, s.735.

isim ile Kudüs'e gönderilen çeşitli kademelerde idarecilere (Memlûklara) rastlanmaktaydı.

Memlûklar döneminde bu ıstılah askerî kişiler için kullanılmakla birlikte, diğer meslek gruplarındaki ve özellikle idarî kadrolardakiler için de kullanılmaktaydı¹⁸. Ancak bir *battal* emir için, niçin herhangi bir şehir değil de Kudüs seçilmiştir? Bu sorunun cevabının Kudüs'ün coğrafi konumu, Kahire'ye yakınlığı ve dinî hususiyeti göz önüne alındığında daha iyi anlaşılacağı açıktır. Zira Kudüs, muhtemel bir asi tarafından kullanılabilir olan büyüklükte bir garnizondan ya da kuvvetli istihkâmdan mahrum idi. Ayrıca çevresinden kopuk ve Mısır'a da oldukça yakındır¹⁹. Memlûklar döneminde çok genel bir şekilde bir sürgün yeri olarak kullanılan Kudüs'ün bu vasfını kazanmasında şehrin yeniden iskan edilmesi amacının da etkili olduğu zikredilmektedir²⁰. Memlûk Devleti'nde Mekke ve Tarsus da dinî niteliklerinden dolayı bir sürgün yeri olarak karşımıza çıkmaktadır²¹. Ancak buraların merkezden uzak olmaları kontrol açısından uygun değildi. Kudüs'ün aynı zamanda dinî bir merkez olması, sürgünlerin kabul edebileceği bir durum idi. Memlûk Devleti'nde diğer bir sürgün yeri muhtemelen Kerek şehri olarak görülmektedir. Çok kuvvetli istihkâmlara sahip olan Kerek, daha çok iktidar mücadelelerinde kaybeden haneden üyelerinin sürgün edildiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır²². Memlûk Sultanı Berkuk, mütemediyen kendisinden şüphe ettiği Halep Valisi Yelboğa'yı azletmeye teşebbüs ettiği zaman, Yelboğa isyan etmiş ve sonunda Kahire'de sultanı esir almıştı. Ona iyi davranan Yelboğa, Berkuk'u Kerek'a göndermişti²³. Yine Baybars (1260-1277)'in oğlu Said Muhammed Berke Han da 1279'da ailesi ile birlikte Kerek'e sürülmüştü²⁴.

¹⁸ el-Makrizi, *Sülûk*, C.IV, s.533; Burgoyne, *age*, s.60-61.

¹⁹ Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, (Çev. Sema Bulutsuz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.6; Goitein, "Al-Kuds", s.332.

²⁰ Goitein'den naklen: D.Ayalon, "Discharge from Service, Banishment and Imprisonment in Mamluk Society", *Israel Oriental Society* (1973), s.324-349.

²¹ Burgoyne, *age*., s.61

²² el-Makrizi, *Sülûk*, C.III, s.335; P.M.Holt, *Haçlılar Çağı XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 69, İstanbul 1999, s.97,103; Burgoyne, *age*., s.74; Singer, s.6.

²³ M. Sobernheim, "Berkuk", *İA*. C.2, MEB, İstanbul 1979, s.555-556.

²⁴ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Yay. Haz. Kazım Y. Kopruman - A. İsmail Aka), Kültür Bakanlığı, Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 240.

Battal olarak sürgün edilenlerin statüsü ne idi? Her şeyden önce bir kişi bu statüyü, gözden düşüğü ya da herhangi bir şekilde merkeze karşı olduğu zaman alıyordu. İsyân, haksızlık, hastalık, yaşlılık ve iktidar mücadelelerinde kaybetme bu sebepler içerisinde sıralanabilir. Kısaca *Battal* olan şahıs azil ve sürülme sebebi ile gözden düşmüş oluyordu. Bu statünün eski Türklerde bir şeref unvanı olan ve hükümdar ailesinden olmayanlar için kullanılan *Tarhan* (Targan)²⁵ ile aynı olduğu da düşünülmektedir. Ancak *battal* olan kişi hareket serbestliğinden mahrum iken, *tarhanlar* istedikleri yeri seçebiliyorlardı²⁶. Çünkü tarhan herhangi bir dargınlığa uğramadan emekli olan emirler için kullanılırdı²⁷. Ayrıca battal olan bir kişi *malutta* adlı belli bir elbiseyi giymeye de mecbur idi²⁸.

Bir amirin Kudüs'e *battal* olarak gönderilmesinde iki tür uygulama vardır. Bunlardan birincisinde *battal* olan kişi Kudüs ve el-Halil'in idareciliği (*Nazır al-Haremeyn eş-Şerifeyn**) de dahil olmak üzere herhangi bir idarî ve askeri bir göreve atanabiliyordu. 1309'da Emir Kuray ve 1378'de Börü al-Ahmadî, Haremeyn eş-Şerifeyn'in nazırlığına *battal* olarak atanmışlardır²⁹. 1453'de Emir Karaca ez-Zahiri önce tutuklanmış daha sonra da Kudüs-ı Şerife *battal* olarak gönderilirken, el-Muhibb ibn eş-Şihne de Kudüs'e *battal* olarak gönderilmiştir³⁰. Bu gibi örnekler bir battal'ın görevli olarak gönderildiği zaman iyi bir geçim kaynağına sahip olduğunu göstermektedir. Genellikle onlara bir *tablhane* emirliği verilmekteydi³¹. Bunların bazılarında bir köy ya da bir köyün yarısı ikta olarak verilebiliyordu. Daha ileri örnekler göstermek de mümkündür. Zira Halil b. Şahin adlı emir Halep'teki cezaevinden kurtarıldıktan ve el-Halil (Kudüs'ün nahiyesi)'e *battal* olarak atandıktan sonra Sultan Çakmak, Kakun Kasabası'nı ona ikta olarak devretmiş ve el-Halil'in güneyindeki Yatta Köyü'nü hazineden aldıktan sonra tamamını ona vermiştir³².

²⁵ Abdulkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde idarî-Askerî Unvanlar ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 40-43.

²⁶ Burgoyne, *age.*, s.61.

²⁷ el-Makrizi, *Sülûk*, TTK ktp. daktilolu tercüme yazmalar, Notlar bahsi. Not: 95. (Tercüme: Zakir Kadiri Ugan).

²⁸ Burgoyne, *age.*, s.61

* Mekke ve Medine'den sonra Kudüs ve el-Halil için de *Haremeyn eş-Şerifeyn* adı kullanılmıştır. Bkz. Muammer Gül, "XI-XIII. Yüzyıllarda Kûdus", Fırat Ün. Sos.Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1997, s.190.

²⁹ Makrizî, *Sülûk*, C.II, s.37, C.III, s.338.

³⁰ İbn Taghri Birdî, *Hawadith ad-Duhur*, Part 2, s.183, 218.

³¹ Burgoyne, *age.*, s.61

³² Burgayne, *age.*, s.61

İkinci tür uygulamada Kudüs'e *battal* olarak atanan emirler bazen de "görevsiz" (*بدون وظيفة*) olarak atanıyorlardı. Sultanın mektubu ile Şam nâbliğinden azledilen Akboğa, görevsiz olarak Kudüs'e gönderilmişti³³. Yine Sultan Ferec, Suriye'deki muhalif komutanlardan Nevruz'a da görevsiz olarak Kudüs'e giderek orada oturmasını emreden bir mektup gönderip, gecikmesi halinde başına gelebilecek kötü şeylerle onu tehdit etmiştir³⁴. Aynı Memlûk Sultanına karşı atabey Ayıtmış'ın çıkardığı isyana katılan Tagribirdi, isyan bastırıldıktan sonra hiçbir göreve tayin edilmeksizin Kudüs'e gönderilmiştir³⁵. H. 854/ M. 1451 yılında görevinden azledilen emir Canibek el-Nâsiri Kudüs'e *battal* olarak gönderilmiştir³⁶. H. 854/M. 1450 yılında Trablus niyabetünden azledildikten sonra İskenderiye'de hapsedilen emir Yeşbek es-Sofi el-Müeyyedi es-Sagir de Dimyat'a *battal* olarak atanmış³⁷. İki yıl sonra da Dimyat'tan tekrar Kudüs battallığına atanmıştır³⁸. Anlaşıldığı kadarıyla Kahire ile ters düşen ya da itaatten çıkan emirler *battal* statüsünde **görevsiz** olarak da gönderiliyorlardı. İster herhangi bir idarî görev alsın, isterse görevsiz olarak gönderilsinler, Kudüs'e *battal* olarak gelen kişiler, hiç olmazsa kendileri için kafi bir gelir getiren ikta ya da bir emekli aylığı (müretteb), Dimyat'ta yaşama veya cizye'den pay almak istemişlerdir³⁹. Bu iki tür uygulamada birincilerin ekonomik ve sosyal bakımdan daha iyi bir durumda buldukları açıktır.

Sonuç olarak, diyebiliriz ki Yakındoğu Türk-İslam devletlerinde gönüllü, yerli milis kuvvetleri içerisinde "*battalun*" adlı birliklere rastlanmaktadır. *Battalun* adı altında Mısır Memlûkları döneminde herhangi bir askerî veya milis kuvveti bulunmamaktadır. Ancak bu isim altında çeşitli dereceden asker-sivil görevliler, görevli veya görevsiz olarak Kudüs'e gönderiliyorlardı. Kudüs'ün bir sürgün yeri olarak kullanılması İslamiyet'in erken çağlarından itibaren ara sıra meydana gelen bir vakıta iken, Memlûklar döneminde özellikle idarî ve askerî alanda yaygın bir uygulama haline geldi. Bu sistem XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde askerî ve ilmiye sınıfından mazuliyet veya tekaüd durumunda bulunanlara uygulanan Arpalık⁴⁰ sistemine benzerlik göstermektedir.

³³ Kazım Y. Koprman, *Mısır Memlûkları Tarihi*, KBY, Ankara 1989, s.31

³⁴ Koprman, *age.*, s.48.

³⁵ M. Sobernheim, "Ferec", *İA*, C.4, MEB, İstanbul 1988, s.554.

³⁶ Ebul Mehasin İbn Tagribirdi, *En-Nücum ez-Zahire fi Müluk Mısır ve'l Kahire*, C. 15, (Tahkik: İbrahim Ali Tarhan-Muhammed Mustafa Ziyadet), Mısır 1392/1972, s.436.

³⁷ İbn Tagribirdi, *a.g.e.*, C. 15, s. 431.

³⁸ İbn Tagribirdi, *a.g.e.*, C. 15, s. 440.

³⁹ Burgayne, *age.*, s.61.

⁴⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, TTK. Ankara 1984, s. 118-121.

BİBLİYOGRAFYA

- Ayalon, D., “Discharge from Service, Banishment and Imprisonment in Mamluk Society”, *Israil Orient Society*, (1973).
- Barthold, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (Yay. Haz.: Kazım Yaşar Koprıman - İsmail Aka), Kültür Bakanlığı - Kültür Yayınları, Ankara 1975.
- Bosworth, C.E., “Kerramiyeé, *Eİ, C.IV, Leiden, E.J. Brill, 1978.*
- Burgoyne, M.A., *Mamluk Jerusalem*, London 1976.
- Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvanlar ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.
- Dozy, R., *Supplement aux Dictionnaires Arabes*, C.I, Paris 1927.
- El-İsfahani, İmadeddin, *El Fethü'l Kussi fi Fethü'l Kudsi*, Leyden, E. J. Brill 1888.
- Elisseeff, Nikita, *Nur ad-Din Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511-569/1118-1174)*, Institut Français de Damas, Tome III 1967.
- El-Mukaddesi, Mutahhar b. Tahir, *Tarih el Bed ve't Tarih*, C. V, Paris 1916.
- El-Mukaddesi, Şemseddin Ebu Abdullah, *Ahsen al Takasim fi Ma'rifetü'l Akalim*, (Editit: M.J. de Goeje), Editio Secunda, Leyden 1906.
- El-Makrizi, Ahmed b. Ali, *Kitabü's-Süluk li Ma'rifet-i Düvelü'l Müluk*, C.I, (Tashih: M. Mustafa Ziyadet), Kahire 1934.
- el-Makrizi, *Kitabü's-Süluk*, TTK ktp. daktilolu tercüme yazmalar, Notlar bahsi: Not: 95 (Tercüme; Zakir Kadiri Ugan).
- Goitein, Shelomo Dov, “*Al-Kuds*”, *Eİ, C.V, Leiden, E.J. Brill 1978.*
- Gül, Muammer, “*XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs*”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1997.
- Holt, P.M., *Haçlılar Çağı 12. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- İbn el-Esir, *El-Kamil fi't Tarih*, C.X, Bahar Yayınları, İstanbul 1985.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem Celaleddin, *Lisanu'l Arab*, C.II, Beyrut.
- İbn Taghri Birdi, Ebu'l Mehasin, *Hawadith ad-Duhur fi Mada'l Ayyam Wash-Shur*, Part 2, (Haz. William Popper), University of California, California 1932.

- İbn Taghri Birdi, Ebu'l Mehasin, *En-Nücum ez-Zahire fi Müluk Mısır ve'l Kahire*, (Tahkik: İbrahim Ali Tarhan-M. Mustafa Ziyadet), Mısır 1392-1972.
- Kopraman, K Yaşar, *Mısır Memlukları Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankar, 1989.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Battal Torbası", *TDVİA*, C. V, İstanbul 1992.
- Little, D.P., "Relations Between Jerusalem and Egypt", *History and Historiography of the Mamluk*, Variorum Reprints, London 1986.
- Margoliouth, D.S., "Kerramiye", *İA*, C. VI, İstanbul 1979.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Battal Gazi", *TDVİA*, C.V, İstanbul 1992.
- Sami, Şemsettin, *Kamus-ı Türki*, Dersaadet 1317.
- Singer, Amy, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, (Çev. Sema Bulutsuz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Sobernheim, M., "Berkuk", *İA*, C. II, İstanbul 1979.
- Sobernheim, M., "Ferec", *İA*, C.IV, İstanbul 1988.
- Şeşen, Ramazan, *Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul 1983.